

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

پژوهشنامه تاریخ (فصلنامه علمی - پژوهشی)

سال هفتم - شماره بیست و پنجم - زمستان ۱۳۹۰

شماره: ۱۳۷۵-۸۲۲۱

صاحب امتیاز: دانشگاه آزاد اسلامی واحد بجنورد

مدیر مسئول: دکتر حموده هروی

سردبیر: دکتر امیر کبری

مدیر داخلی: دکتر رجبعلی وثوقی مطلق

اعضای شورای تحریریه به ترتیب الفبا:

دکتر حسین الهی

دکتر محمد تقی ایمانپور

دکتر عباسعلی نظری

دکتر محمد نبی سلیم

دکتر رضا شعبانی

دکتر ابوالحسن شهرادی

دکتر مصطفی عباسی

دکتر میرزا ملا احمد

همکاران علمی این شماره:

دکتر امید سپهری

دکتر منصور امامی

دکتر ابوالحسن میس

استادیار تاریخ دانشگاه آزاد اسلامی بجنورد

استادیار تاریخ دانشگاه آزاد اسلامی بجنورد

استادیار تاریخ دانشگاه آزاد اسلامی بجنورد

استاد تاریخ دانشگاه فردوسی مشهد

دانشیار تاریخ دانشگاه فردوسی مشهد

دانشیار تاریخ دانشگاه آزاد اسلامی مشهد

استادیار تاریخ دانشگاه آزاد اسلامی شهرورد

استاد تاریخ دانشگاه شهید بهشتی تهران

استادیار تاریخ دانشگاه پیام نور گرگان

استادیار تاریخ دانشگاه گلستان

عضو وابسته آکادمی علوم جمهوری تاجیکستان

استادیار تاریخ دانشگاه آزاد اسلامی بجنورد

استادیار تاریخ دانشگاه آزاد اسلامی شوشتر

استادیار تاریخ دانشگاه آزاد اسلامی بجنورد

محور انتشار: بر اساس تأیید کمیسیون مجلات علمی دانشگاه آزاد سلامی مورخ ۸۴/۷/۹

شماره ثبت در وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی (اعلوبت امور مطبوعاتی و اطلاع رسانی) ۱۴۰۹۶۸

پیشگاههای انتشار: این مجله در پایگاه استادی علوم جهان اسلام (ISCI) نمایه‌سازی شده است.

۸۸/۲/۲۰

دکتر محمد تقی ایمانپور

دانشجوی کارشناسی تاریخ دانشگاه فردوسی مشهد.

Mimanpour@hotmail.com

روضا کوهساری

دانشجوی کارشناسی تاریخ ایران باستان

Parsa 89_2010@yahoo.com

بررسی تأثیر جنگ‌های ایران و بیزانس بر تغییر مسیر جاده‌های تجاری در عهد ساسانی

چکیده:

جنگ‌های طولانی مدت و فرسایشی بین ایران و بیزانس که در عصر ساسانی اتفاق افتاد ابتدا با انگیزه کشورگشایی و گسترش مرزهای جغرافیایی صورت می‌گرفت، اما بتدریج به سمعت تسلط بر شهرهای کاروانی، جاده‌های بازدگانی، رودها، بنادر و آبراهه‌های تجاری با انگیزه تسلط بر این جاده‌های تجاری سوق داده شد.

از طرفی طولانی شدن جنگ‌ها به نوبه خود منجر به تغییراتی در مسیر جاده‌های تجاری خلکی و دریابی می‌شد، این تغییرات، بعضاً بک مسیر تجاری را کامل حذف می‌کرد و مسیر جدیدی برای تجارت ایجاد می‌کرد. یکی از این تغییرات، تغییری بود که در اثر جنگ‌های این دو امپراطوری در جاده و شاهراه باستانی ابریشم اتفاق افتاد و آن را از رونق اقتصادی و تجاری انداخت و در کنار آن جاده‌های دریابی و مسیرهای خشکی جدیدی را جایگزین نمود و انجام تجارت را در مسیر تازه به جریان انداخت.

در هر حال این پژوهش بر آن است با استناد به منابع ایرانی - رومی و سایر شواهد تاریخی و با استفاده از شیوه تحقیقات تاریخی به بررسی جنگ‌های امپراطوری ایران ساسانی و روم شرقی (بیزانس) در این دوره و تأثیر آن در تغییر مسیر جاده‌های تجاری از خشکی به دریا و بالعکس و از سرزمینی به سرزمین‌های دیگر بهره‌دارد.

کلیدوازه‌ها: ایران، بیزانس، تغییر مسیرهای تجاری، جاده ابریشم، راه‌های دریابی، راه‌های زمینی.

مقدمه

جنگ‌های طولانی سده ایران و بیزانس که در ایندا با هدف کشورگشایی صورت می‌گرفت به علت آنکه هر دو دولت به لحاظ نظامی و میاسی دارای قدرت نسبتاً بکسان بودند، این دشمنکش‌های نظامی به تدریج به رفاقت‌های تجاری و بازرگانی و نلاش در جهت سلطه بر شهرها و جاده‌های تجاری سوق داد و هر دولت با اینکیزه کسب برتری بر دیگری به در اختیار گرفتن مسیرهای تجاری پرداختند. از طرفی تجارت هزینه‌های جنگ را تأمین می‌کرد و از طرف دیگر جنگ‌ها باعث تغییراتی در مسیرهای تجاری می‌شدند. به دلیل طولانی شدن مفاصل و تدوام نزاع بین این دو قدرت منطقه‌ای، باعث گردید که مناطق زیادی از جمله جاده‌های تجاري مکرراً صحنه نزاع طرفین گردد که این امر تاجران منطقه را مجبور به پیدا کردن مسیری نازه و آمن برای مبادلات کالا و تجارت می‌کرد. این تغییرات گاهی از باعث تغییر مسیر جاده‌های تجاری از مسیر خشکی به سمت تجارت دریایی و بالعکس و با وارد شدن به سرزمین‌ها جدید و ایجاد جاده‌های نازه می‌شد. این تحولات به نوبه خود دنبای جدیدی را به روی تجارت باز می‌کرد. چنانکه تداوم این جنگ‌ها باعث از دو نو افتادن شاهراه تجاري ابریشم به دلیل نامناسبی و در مقابل مسیرهای تجاری عربستان و دریای سرخ یا خلیج فارس و بنادر آن و با مسیر جاده ادویه در اقیانوس هند از اهمیت بیشتری برخوردار شدند و جای جاده ابریشم را گرفتند.

در هر حال هدف این تحقیق بررسی نقش جنگ‌ها در ایجاد و تغییر مسیرهای تجاری و سیاست دولتها در خشی گردن این تأثیرات و شکل‌گیری مرزها و سرزمین‌های جدید تجاري با استفاده از منابع کهن و شواهد تاریخی می‌باشد. برای این منظور ابتدا اشاره‌ای به شکل‌گیری حکومت ساسانی و جنگ‌های ایران و بیزانس خواهیم داشت و سپس به تأثیر این جنگ‌ها بر تغییر مسیرهای تجاری خشکی و دریایی در عهد ساسانی خواهیم پرداخت.

شکل‌گیری حکومت ساسانی و آغاز جنگ‌های ایران و روم

از آغاز شکل‌گیری حکومت ساسانی در سال ۲۲۴ میلادی به دست اردشیر اول ساسانی حرافتادن پردازگرد سوم در سده هفتم میلادی، دو، دشمنی تلخ و تند میان امپراتوری ایران و بیزانس می‌باشد. ساسانیان خود را نوادگان شاهنشاهان باستانی ایران می‌دانستند و رومیان نیز دو دمان ساسانی را وارث هخامنشیان و دشمنان سنتی حهان باستان و به طریق اولی دشمنان خودشان می‌

دانستند. با توجه به چنین ادعاهای ذهنیت‌ها بود که با قدرت گرفتن ساسانیان در ایران جنگ بین این دو قدرت منطقه‌ای از زمان اردشیر بابکان آغاز شد و ناپابان این دوره همچنان ادامه یافت.^۱ اردشیر اول ساسانی، پس از غلبه بر رقای داخلی در صدد تحکیم سرحدهای کشور خود برآمد و پس از چند جنگ پیاپی که گاه شکست موقت هم داشته است، در نهایت دو شهر مستحکم و مهم نصیبین و حران را فتح و ضمیمه خاک ایران نمود.

در زمان شاهپور جانشین اردشیر مجددًا جنگ با روم آغاز شد و با برتری کامل شاپور به انعام رسید. تعداد زیادی از شهرهای تابع روم از جمله سوریه و اطاكیه را تسخیر کرد و در سال ۲۶۰ میلادی امپراتور والریانوس را با هفتادهزار سرباز اسیر گرفت. و از این اسیران در کارهای معماری مهندس بلسازی‌ها و سدسازی‌هایی استفاده نمود که از خدمات آنان ایالت پرثروت خوزستان فواید بسیار برد. جنگ‌های دیگر وی با هیراطوران، کوردیانوس و فیلب عرب و شکست آنان و اسیر شان سربازان آنها نیز با برتری کامل شاپور به پایان رسید.^۲

در عهد بهرام دوم به سالهای ۴۹۳ - ۴۷۶ میلادی در بین اختشاشات در مرزهای شرقی ایران ساسانی، جنگی جدید با دولت روم آغاز شد که بهرام دوم برای نجات تاج و تخت خویش و برای تصفیه کار برادر که قیام کرده بود، با عجله صلحی نارومیان آغاز کرد و بین النهرين شمالی و ارمنستان را به رومیان واگذار نمود.^۳

در زمان نرسی پسر شاهپور اول ساسانی جنگی بین ایران و روم در گرفت که در این جنگ سپاه ایران شکست خورد و در نتیجه این شکست همه افراد خانوارده نرسی به دست دشمن افتاد و بر اثر صلحی که متعاقب این این جنگ بین ایران و روم بسته شد ایران از ارمنستان صغیری و مجموعه ایلات واقع در شرق دجله محروم گردید.^۴ دولت روم که چنین منافعی ناکنون بادست نیاورده بود و لازم توسعه کشور خود را پس بود نا مدت چهل سال تلاش کرد که معاوه‌ه صلح را برهم نزد و تنها در دوره سلطنت شاپور دوم (۳۰۹ - ۳۷۹) بود که پس از تقسیم روم به دو فسمت شرقی و غربی مجددًا این نزعها از سر گرفته شد. علاوه بر آن با توجه به رسمیت بالفتن دیانت مسیحی در روم توسط قسطنطین کبیر امپراتور بیزانس، این خصومتها علاوه بر ادعاهای ارضی ماهیت دینی نیز به خود گرفت که باعث تشدید خصومت‌ها شد و در این دوره نزع این ایران و بیزانس به صورت بی سابقه‌ای شدت گرفت.^۵ ارمنستان همچنین در این دوره کمیش مسیح را پذیرفت که این مسئله بیز باعث دخالت‌های

ایران را در دست داشت و نشاند اتفاقات و بیجاد دودستگی و اختلافات داخلی در ارمنستان
در نیجه مسخره دوباره شنید. به دست دو امپراتوری ایران ساسانی و بیزانس گردید.
شاپور پس از اتفاقات اخیر در ارمنستان ایندا به فکر مستحکم نمودن بنیان خاک است خود
فنا و سبیل دو صد کیا داشت بیزانس برآمد. این بار نیز منازعات داخلی ارمنستان که به
نهضه پادشاه ایپن مسیح آغاز شده بود این را از سر یکبرد و هدف اصلی شاپور دوم
لازم راند دست شاهزاده اوک داد که جنگ با بیزانس را از سر یکبرد و هدف اصلی شاپور دوم
آن بود که بتواند سرزمین های ایران را که قبلاً توسط رومیان از دست رفته بود، سجاداً به
دست اورده شاید به امانت ارمنستان را کرفت و پس از آن در بین الیهین با بیزانسان مصادر
سلیمانی در این ایام فسطنطیس مرد بود و جانشین او دستانس دوم خود شخصاً سپاهالاری
لشکر بیزانس را بر سرمهده داشت. اینجا قلعه نصیبین در مقابل ایران مقاومت نمود و بیزانسان در
ساحل قاعچ شدند. اما پس از آن با حملات پی در پی سیاه شاپور دوم شکست خوردند^۱ بعد از
هر که دستانی، بولیانوس در سال ۲۶۱ میلادی امپراتور بیزانس شد و لشکرها بیزانسی را به
جنگ ایران فرمودند. لشکر بیزانس و متحدهان انان به سمت تیسفون پیش رفتند که با مقاومت
لشکر سرمهد ایرانیان روبرو شدند. ته فرموده‌هی این سیاه بیرونی دست دادن به ایران
بر سرمهده داشت و در خلال اس جنگ‌ها بولیانوس در سال ۲۶۳ میلادی کشته شد.^۲

جانشین وی بوریانوس سیاه بیزانس را باز گرداند و به زودی صلحی به مدت سه سال
سیاه دو دولت منعقد شد. در سه سال این معاہده ایرانیان نصیبین و ساحل و ولایت ارمنستان
کوچک را که جنگ بر سر اینها بود پس گرفتند. در بیان توافق، بیشتر سوادمین ارمنستان بهره
ساسانیان گردید و بیزانسان ناچار شدند به گرفتن تاجیه کوچکی که در اطراف کوه ازرات
قرار داشت قناعت کند. در زمان جانشینیان شاپور دوم بعنی ازدشیر دوم و دو بیرونی شاپور دوم و
بهرام چهارم که شاهزادگان ضعیف‌النفسی بودند، ارمنستان بین ایران و بیزانس تقسیم شد و بختی
شرفی آن که وسعت بود در اختیار ایران و بخش غربی آن تحت حمایت بیزانسان قرار گرفت.^۳

که سیاه چهارم سالی به دشید دوم شاهزاده ۲۶۹ میلادی حساسیت ایرانیان داشت و
بالا فاصله جنگ با بیزانس را آغار کرد ام امپراطور بیزانس که سی خواست در مرزهای شرقی
اسفکنی بروز کند، فرماده سپاهان مشرق خود، آنالیوس را به لشکرگاه بزرگرد فرساند و
صلحی منعقد کرد و به جنگ خاتمه داد. پس از بیزدگرد دوم، قیاد پادشاه ایران ساسانی در سال

۵۰۷ میلادی در شمال عربی امپراتوری خود عملیات جنگی با بیزانس را آغاز کرد و در سال ۵۱۳ میلادی این شهر نیز مفوظ کرد و به تصرف قباد آمد.^{۲۶}

در همین زمان در منطقه مأواز، قفقاز به مرزهای ایران حمله نمود که قباد به این منطقه لشکر کشید و بعد میانیها از غیب قباد استفاده کرد و در سال ۵۰۴ میلادی دست به حمله زدند اما شوانتند شهر آمد، نصرت کنند. در سال ۵۰۶ میلادی میان دو دولت صلح بقرار شد که به موجب این صلح، قباد مقداری پول و سکه از میان دست استحکامات بیزانسیها در شهر دارالراز دولت بیزانس دریافت کرد. مدت این صلح هشت سال معین گردید اما بیش از هفت سال به دراز اکنید.^{۲۷}

پس از مرگ قباد اول ساسانی، زوستین که حواهان حامله شد با ایران بود. در ۵۳۶ میانی با پادشاه خدبد ایران خسرو اوسپروان بیان صلح نامه سعد شود. خسرو کروکان-هاین راهی را ادا کرد و در آرای ان صد و ده ستاری ملازه را میان کرفت و دو در چنگی هی سالا سوم بر بولوچ را از دوستان کرفت و در لاریکا راهم چنان در اخیر حود کرفت و را بول این شابطه طرف، و میان عصامی دشمن معتقد شد که الته بش از شتر سال دوام نماید.^{۲۸} او دلائل بقض این صلح میتوان ملاحظه کرد که دولت روم در منازعات دو مملکت عرب، یعنی مللرین نعمان سلطان خسرو به دست نشانده ایران بود و دختری حادث بن عمرو ملک عسال به تحت حمایه بیزانس داشت. «خلاءه بران در همین نامه ای اور زوستین به دست ملک که رؤسای قبائل هون را بر حلیه ایران نخریک کرده بود خسرو اوسپروان پس از اطلاع از این موضوعات و مشورت با سورایی از بجا و بزرگان و میان در سال ۵۴۰ میلادی به فضد حمله به سوریه حرکت کرد و در مدت کوتاهی سیاه ایران به ابطاکه رسید این شهر را نصرف و به آتش کشیدند. سال بعد خسرو اوسپروان عملیات جنگی را در لاریکا (نام قدیم گرجستان عربی) سوکران در باتی سیاه که ساحل هاواری قفقاز بود از سر کرفت. ایرانیان در معروف بیانیان به نام پترا به نصف درازدید و دولت سراسر تحت قشار بیان ایران در ۵۶۱ میلادی قرارداد صلحی پنجاه ساله را پذیرفت.^{۲۹} آنکه به دلیل انتسابی که در ارمنستان بخ داد موجب جنگی نازه شد بین ایران و روم در سال ۵۵۷ میلادی تند که در نهایت مسخر به شکست زوستین از خسرو اوسپروان و یادیرگی صلحی از جانب وی گردید.^{۳۰} هرمود جهارم

در سال ۵۷۹ چانشین خسرو اول شد و چون مذاکرات صلح را به نفع ایران ندید آن را بر هم زد که بعد از آن آتش جنگ درگرفت و این جنگ ادامه یافت تا آنکه خسرو دوم در ۵۹۰ میلادی چانشین هرمزد چهارم شد.^{۱۷}

به علت شورش‌های داخلی بهرام چوبین و فرار خسرو به روم و نمک خواستن از امیازنوری موریس در دفع شورش بهرام چوبین باعت گردید. صلحی ناعادلانه بر ایران تحمل شود که تقریباً طی آن سلطه ایران بر ارمنستان از دست رفت و سرحد یونانی روم به دریاچه وان و نقلپیس رسید.^{۱۸} اما چند سال پس از مرگ موریس به سال ۶۱۰ میلادی، خسرو پرویز به بهانه انقام وی خود را از فید صلح فلی افزاد کرد و به کشور بیزانس حمله برد. فتوح ایران مجدد ارمنستان را تصرف کرد والرها را اداسا را تسخیر نمود، از کابادوکیه گذشت. قبصه هم تصرف گردید.^{۱۹} طرف چند سال خسرو پرویز نمک دو سردار خود شاهین و شهرورا را با سرعت حیرت-الکری سوریه، فلسطین، انانولی، مصر و حتی لمبی دور دست را تسخیر کردند. خسرو به مقام فاتح جهان رسیده بود و به لحاظ وسعت متصرفات بر شاهنشاهی هخامنشی نیز بیشی گرفته بود.^{۲۰} پس از خسرو دوم، قباد دوم در ۶۲۸ به تخت نشست و به برادرکشی بین ساقعه‌ای پرداخت و در عین حال با امپراتور هراکلیوس در ۶۲۹ به مصالحه پرداخت. پس از وی دو دختر خسرو پرویز به نرتیب پوزاندخت و اذرمیدخت سلطنت نشستند و پس از آنها دوره پادشاهی کوتاه مدت شاهان مدعی است. از جمله: گلتب، اذرمیدخت، هرمزد پنجم خسرو سوم، پروز دوم و خسرو چهارم. در نهایت دوره بزدگرد سوم به سال ۶۳۲ میلادی آغاز می‌گردد که با یورش اعراب مواجه می‌شود و پس از چندین سیزده سال در شهر مرو به دست آسیابانی این شاهنشاه کشته و سنه ساسانی به پایان رسید. هرچند که بیش از این وقایع و پس از سلطنت خسرو پرویز به ذلیل سرگرم بودن طوفین در کشمکش‌های داخلی دیگر جنگ مهمی بین این دو اتفاق نیافتد.^{۲۱}

تأثیر جنگ‌های ایران و روم بر تغییر میر جاده‌های تجاری

در هر حال جنگ‌های طولانی مدت و فرسایشی بین ایران و سیانی که در عصر ساسانی اتفاق افتاد ابتدا با انگیزه کستورگشایی و گسترش مرزهای جغرافیایی صورت می‌گرفت، اما پس از سال‌های متعددی جنگ بین دو امپراطوری و مشاهده نتیجه تقریباً برابر جنگ‌ها، هر دو دولت را از هدف کثورگشایی به سمت تسلط بر شهرهای کاروانی، جاده‌های

بازرگانی و رودها و بنادر و آبراههای تجاری سوق داد. این رقابت‌های تجاری و جنگ‌ها به تدریج منجر به تغییراتی در مسیرهای تجاری خشکی و آبی شد.^{۱۳} یکی از این تغییرات، تغییری بود که در اثر جنگ‌های این دو امپراطوری در جاده و شاهراه باستانی ایرانیم اتفاق افتاد و آن را از روتق افتصادی و تجاری انداخت.^{۱۴} از طرف دیگر شهرهای کاروانی موجود در شمال عربستان و سوریه از قبل پترا و بالعیر (نمر) که مرکز مواصلاتی راه‌های شرقی - غربی و شمال - جنوبی بودند بر اثر تشدید رقابت‌ها و جنگ‌ها میان ایران ساسانی و پیزانس، دچار رکود کردیدند. در داخل خود ایران نیز راه‌های بی‌شماری وجود داشتند که مرکز مختلف ایالات را به یکدیگر و به ویژه به پایتخت‌های ساسانی (تبیخون و همدان) اتصال می‌دادند که این جاده‌ها نیز بر اثر جنگ بین دو امپراطوری بعض‌اً دچار رکود شده و تجارت از راهی جاده‌ای انجام می‌گرفت.^{۱۵}

از طرفی بر اثر تشدید رقابت‌های تجاری و جنگ‌های طولانی مدت بین دولت پیزانس و ایران ساسانی و ممانعت ساسانیان از برقراری ارتباط مستقیم رومیان و پیزانسیان با دولت‌های شرقی ایران، یعنی چین، هند و دیگر طوایف شرقی واسطه تجاری، راه‌های زمینی به ویژه جاده ایرانیم، به تدبیع رومیان را به این فکر انداخت که ایران را از ناحیه شمال و یا از ناحیه جنوب دور بزند و برای رسیدن به این مقصود آنها از طرف جنوب حستان و اعراب را وارد صحره کردند و از طرف شمال نیز با اعزام سپاهانی در صدد برقراری ارتباط با اقوام ساکن در شرق ایران ساسانی برآمدند.^{۱۶} در نتیجه پس از آن راه‌های شمالی ایران رونق چشمگیر گرفت. این راه شمالی از سمرقند با بلخ شروع شده و از رود چبحون عبور کرده و به دریای خزر می‌رسید که در اینجا یا از طریق دریا با کشنی عبور می‌کردند. یا آن را دور زده و از طریق رود کورا و هزاریس به دریای سیاه و سپس به دریای مدیترانه می‌رسید در همین راستا، خزران بیز که در سمت غربی دریای خزر و شمال قفقاز زندگی می‌کردند و بخش عمده درآمدشان از طریق گمرک و خراج رعایا بود و پایتخت آنها در ساحل رود ولکا قرار داشت واسطه‌های تجاری مهمی مابین ساکنان حوالی دریای خزر و دریای سیاه ساختند.^{۱۷} ذوستن دوم امپراطور روم شرقی همچنین در ایس دوره کوشید تا راه دیگری خارج از مرزهای ایران و مسیر تجاری ایران جستجو کند. نا ایرانیم و کلاهای تجاری منطقه رمیز را بدون دخالت ایرانیان و بدین پرداخت عوارض گمرکی و مالبات‌های کالا و کاروانیان به دولت ایران به سرزین خود وارد کند.^{۱۸}

در بی‌الحاجم این سیاست دولت پیزانس، سعی نمود ایرانیم و کلاهای مورد نیاز خود را از طریق ترکان و سعدیان که رقیب ایران بودند به صورتی مستقیم دریافت نماید. پس از

مدنی ترکان سرزمین سعد را تصرف کردند و با تصرف سعدیه به قدرت اقتصادی و سیاسی بزرگی دست یافتند. زیرا بزرگترین راه کاروان روی شرق که تا موز ایران ساسانی امتداد داشت در اختیار ترکان قرار گرفت. این راه از سرزمین کاشغر و ناحیه شاپورگان تا جنوب آسیای مرکزی کشیده شده بود و به مرز ایران می‌رسید از مرز ایران تا شهر نصیبین که محل مبادل کالاهای با دولت بیزانس بود فریب به هشتماد روز راه برای کاروان نجاری بود.^{۷۸}

در این زمان ترکان که خواستار مبادله کالا و ابریشم به شکل بلاواسطه با دولت بیزانس بودند سفیری به دربار اتوشیروان ساسانی فرستادند تا نظر خسرو اتوشیروان را برای حضور ابریشم به سرزمین بیزانس جلب نماید. اما دولت ایران که از بابت این مستنه متضرر می‌شد و سود حاصل از معاملات کالا از شرق به غرب را تا حدودی از دست می‌داد و قدرت انحصاری خود را در فروش ابریشم و کالاهای شرقی به سرزمین‌های بیزانس در خطر می‌دید با این درخواست موافقت نکرد، پس از این ماجرا با تحریک دولت بیزانس، ترکان آسیای میانه کوشیدند تا به ایران حمله کنند و مقاصد خود را بدست اورند. ولی مواضع و استحکاماتی که ایرانیان در سده پنجم میلادی برای هبتالبان بدبودند، ترکان را از نفوذ به خاک ایران عاجز ساخت و حملات را متوقف کرد و ترکان قادر به عقب‌نشستن به سرزمین سعد نشدند.^{۷۹}

علاوه بر آن دستیابی به لازبکا برقراری ارتباط با بنادر در شمال دریای سیاه و همجنین دسترسی به شهر فسطنطیه را از طریق دریای سیاه اسان می‌ساخت، این پایگاه به صورت بالعکس بیز نفوذ بیزانسیان به داخل ایران را تسهیل می‌کرد و می‌توان گفت که لازبکا در این دوره کلید مشترک ایران و بیزانس بود. در هر حال به سبب وجود مشکلات سیاسی، اقتصادی نظامی در ارمنستان و ادامه منازعات و جنگ‌های بین دریی ایران و بیزانس بر سر تسلط بر این منطقه و پیگیری هر دو امپراطوری در گشودن مسیرهای جدید تجارتی، ارمنستان موقعیت استراتژیکی خود را موقتاً از دست داد. و بین شهرین که دارای شرایطی بهتر و ایده‌آل تر برای هر دو امپراطوری بود و شهرهای بزرگ و جاده‌های کاروان‌روی مهمی داشت به راه مهمی برای تجارت برای هر دو امپراطوری ایران و بیزانس تبدیل شد و به تجارت، جان تراهای بخشید. رشد و رونق اقتصادی و تجاري شهرهایی چون، نیسفون، بالميرا، پترا و درا و أمیدا و مشارکت این شهرها در تجارت ایجاد کرده بود.^{۸۰}

جنگ‌های مکرر بین ایران ساسانی و بیزانس باعث شد که مناطق مرزی از جمله شهرهای مرزی دارا، آمیدا و نصیبین و دیگر شهرها بازارها میان دو امپراطوری دست به دست گردند و متناسباً به فلمرو این یا آن دولت درآمدند. در این دوره بین دو امپراطوری در منطقه بین‌النهرين و جهت تعیین مسیرها و شهرهای تجاری فراردادهایی منعقد می‌گردید که از حسله آن فرازدادی بین دیوکلیوس رومی و نرسه شاه ایران به سال ۲۹۸ میلادی بود که توافق گردید. شهر نصیبین به عنوان مرکز اصلی تجاری و داد و ستد بین دو امپراطوری باشد.^{۲۱} همچنین بیمان پنجاه‌الدای که در سال ۵۶۲ میلادی بین خسروانوشیروان و زوستی‌بنین منعقد گردید که به موجب آن شهرهای نصیبین و دارا به عنوان شهرهای کمرکی تعیین گردیدند. و رفته رفته در بین‌النهرين شهرهای بزرگ و کاروانی و جاده‌های تجاری بزرگی ایجاد گردید و به سرعت گسترش پافتند. و نقش مهمی را در تجارت بین ایران و بیزانس بر عهده داشتند. نا‌آنکه در طی جنگ‌های سخت اوآخر قرون ششم و اوایل قرن هفتم از اهمیت بین‌النهرين و جاده‌ها و شهرهای آن کاسته شد و بر اهمیت راه عربستان افزوده گردید.^{۲۲}

در بی‌یافتن راههای حدجد بازارگانی و نجاری، امپراطور زوستی‌بنین همچنین توجه اش را به طرف دربای سرخ و اقیانوس هند معطوف کرد تا از راه دربای با سرزمین‌های شرقی رابطه سرقرار کند که این امر منجر به توسعه راههای آبی و رونق تجارت دریایی شد. در نتیجه این ایالت پارس و بنادر آن و به طور کلی تجارت خلیج فارس اهمیت فراوان پافت و پارس به مرکز مهم تجارت با سرزمین‌های دور و نزدیک تبدیل شد. این موضوع را حجم بالای ضرب سکه‌های نقره در صرابخانه‌های پارس در اوآخر دوره ساسانی و همچنین کشف بسیاری از سکه‌ها و مهرهایی با نام شهرهای پارس در بنادر چین و هند تأیید می‌کنند.^{۲۳} همچنین وجود نشان از گستره و حجم تجارت ساسانیان از طریق دربای دارد. محدوده گسترش ایالت پارس در سواحل خلیج فارس و مسئله اقتصاد و تجارت دربایی که گاه روابط سیاسی ساسانیان با همسایگان و رقبای خود و از جمله بیزانس را نیز تحت‌الشعاع فرار می‌داند. باعث دوچندان ندل اهمیت اقتصادی و میاسی ایالت پارس شد. همچنین تحولات اقتصادی پارس و اهمیت تجارت از طریق خلیج فارس در اوآخر ساسانی و تولیدات محلی این ایالت، گستره تجارت دربایی ساسانیان با سایر کشورها و نقش بنادری چون سیراپ، ریشه، جنابه، سینیر و مهرویان

همه دلایل و تواهدی بر تغییر گذرگاهها و مسیرهای تجاری و بازارگانی می‌باشد که آن هم بر شرکت‌های ایران و بیزانس و ملعول آن می‌باشد.^{۲۵}

توسعه راههای جنوبی و دریابی همچنین در توسعه عربستان به لحاظ تجاری و اقتصادی نقش مهمی داشت، بدین وسیله قبایل عرب به مبارزه دو امپراطوری ایران و بیزانس کشانده شدند و بخشی از آنان متعدد روم شرقی و بعضی دیگر فرماتبردار شاهان ایران ساسانی شدند در این میان خسایان متحده بیزانس و منوک لخمنی با مرکزیت حیره متعددین ساسانیان گردید. بدین وسیله یک مسیر جدید تجاري بین دو امپراطوری از سرزمین عربستان ایجاد شدند. دو امپراطوری عهدنامه‌های متعددی امضاء کردند. منافع اقتصادی اهمیت بیشتری یافت و رقابت‌های تجاري میان آنها متعدد شد. و مسیرهای تجاري متعاقب آن بدید آمد. و دریانوردی در خلیج فارس و راههای آبی در تجارت دریابی پذیردند.^{۲۶} بندر ابله از این مراکز تجاري جدید آبی به شمار می‌آید. شهر بعدی در مسیر تجاري ساحل بود که به عنوان یک مرکز تجاري بزرگ جدید توسعه یافت. مسیر دیگر و شهر دیگر تجاري، قصیف بود که در قرن سیم بندری مهم برای واردات ایریشم بود.^{۲۷}

در هر حال سرزمین عربستان به یک مسیر تجاري جدید تبدیل شده بود. برشی از راه‌های عربستان، راههای بین‌المللی آن زمان به شمار می‌رفتند و قسمی از بازارگانی شوق و غرب جهان آن روز از آن راه‌ها صورت می‌گرفت و راه دیگر عربستان که بسیار مهم قلمداد می‌شد، راه ادویه بود که از منطقه ظفار در جنوب عربستان شروع شده و پس از عبور از شهرهای بندرکانه، عدن و نجران به سمت شمال رفت و از مکه تا غره در کنار دریای مدیترانه کشیده بود. از آنجا به فلسطین و سوریه رفت و سپس به داخل سرزمین‌های روم شرقی می‌رفت و این راههای تجاري سرزمین عربستان نقش تعیین‌کننده‌ای در تجارت ایران و بیزانس ایفا می‌کرد.^{۲۸} انجام تجارت از این راه و در این سرزمین منجر به رونق تجاري و اقتصادي این سرزمین شد. به عنوان مثال، بازار شهر که در سرزمین عربستان و در مسیر جدید تجارت فرازداشت. بسیار رونق یافت و پرجمعیت گردید و بدین گونه بود که عربستان به یک مرکز تجاري مهم در اواخر دوره ساسانی تبدیل شد.^{۲۹}

علاوه بر آن برای اینکه دولت بیزانس بتواند مستقلأً به ایریشم چین و کالاهای هندی دست یابد، با دولت حبشه ارتباط برقرار کرد تا از طریق دریانوردان حبشه، تاجران بیزانسی را

با بنادر هند مرتبط سازد ولی دریانور دان ایرانی در بنادر هند از نفوذ بالای خود استفاده کرده و حشیان در رقابت با بازار گانان و دریانور دان ایرانی توفیق حاصل نکردند و شکست خوردند.^{۴۰} دولت بیزانسر مجدد به فکر راهی دیگر افتد، لذا کوئند در شبیه جزیره عربستان راه بزرگ دیگری پدید آورد و از آنجا به یمن و اقیانوس هند دست یابد. این جاده که استراتانا نام داشت جاده مهمی بود که از جوب پالعیر (تدمیر) می‌گذشت و یک رشنه توافقی عمدۀ را به یکدیگر پیوند می‌داد.^{۴۱}

بس از این کشمکش‌ها و تحولات و رقابت‌های بین بیان سرانجام دو کشور تصمیم به همکاری و تدوین قوانین برای تجارت میان ایران و بیزانس کردند که بر اساس آن تاجران دوستی و ایرانی باید در مناطقی که توسط دو امپراطوری از قبل معین شده بود به داد و ستد و تجارت بپردازند. و هیچ یک از دو طرف نمی‌تواند به امپراطوری دیگر مسافت کند. این نقشه از آن رو تهیه شده بود تا اسوار تجارت و اقتصادی دولت محفوظ بماند. در نتیجه بازار گانان ایرانی مجبور شدند در ایران بمانند یا به سوی خاور تا سرزمین چین سفر کنند و بازار گانان دوستی نیز ماقصر شدند در روم بمانند و از سایر اتباع امپراطوری نظیه اتیوپایی‌ها به عنوان واسطه‌ای برای تجارت از راه آئی استفاده کنند.^{۴۲}

ولی سیاست دولت ایران ساسانی در خصوص جلوگیری از مبادلات تجاري دولت بیزانس به شکل انحصاری و بلاواسطه در این سرزمین مجدد آغاز شد و رقبه خود بیزانس را از این یکدیگر یا نادیده گرفتن دولت ایران در این مسیر تجاري نالعید ساخت که بخشی از سیاست ایران در این خصوص ایجاد درگیری میان قبایل عرب به ویژه غسانیان و لخمیان بوده و سیاست امپراطوری بیزانس در این زمینه را نیز بنتیجه گذشت و به آنان ثابت نمود که بدون دخالت و واسطه‌گری ایران ساسانی از هیچ راهی دولت بیزانس قادر به انجام معاملات تجاري نیست و الزاماً باید به دولت ایران برای عبور کالاهای تجارت کالاهای شرقی به سرزمین خود مبالغی را تحت عنوان مالبات و عوارض گمرکی پرداخت نماید و دولت ایران ساسانی با این عمل ثابت کرد که مالک بلامزارع تجارت مشرق زمین با غرب زمین است.^{۴۳}

نتیجه‌گیری

از آغاز شکل‌گیری حکومت ساسانی در سال ۲۲۶ میلادی به دست اردشیر بول نا شکست پزدگرد سوم در سده هفتم به سال ۶۵۱ میلادی، یک دوره دشمنی تلح و تند میان دو امپراطوری ایران و بیزانس می‌باشد. جنگ‌های طولانی مدت و فرسایشی بین دو امپراطوری تأثیر زیادی در شکل‌گیری و انتخاب مسیر جاده‌های تجاری جدید در این دوره گردید. زیرا تاجران برای گریز از صدمات ناشی از جنگ‌ها و ادامه کار نجارت مجبور به یافتن مسیرهای جدید بودند و این مسیرها تحت تأثیر جنگ‌ها بارها تغییر یافت. شهرها و جاده‌های مهم به خرابه تبدیل شدند و در عوض شهرها و جاده‌های جدیدی به وجود آمدند که به مرکزی برای مبادلات مهم تجارت تبدیل شدند. به علت نامن شدن یک منطقه یا ناحیه، منطقه و ناحیه‌ای جدید ایجاد می‌شد و تجارت از خشکی به سمت دریاها و بالعکس منتقل می‌شد. به دیگر سخن، تداوم جنگها بین ایران و روم عامل اصلی در پرهم خوردان بسترها ایجاد شده تجارتی بود و تاجران مجبور بودند برای دوری از صدمات ناشی از جنگ، از آن مسیر فاصله گرفته و در مسیرهای جدیدی به تجارت پردازند. چنانکه ما شاهد تغییر مسیر جاده‌های تجارتی در شمال و جنوب ایران هستیم.

به علاوه تجارت ایرانی و بازارگانان رومی برای دوری از مناطق جنگی به فکر تجارت از راه دریاها افتادند و در بنادری و تجارت با کشتی‌های بزرگ شروع شد و در اندک زمانی رونق گرفت. شهرهای بندری و بنادر بزرگ ساخته شدند و کشتی‌های بزرگ تجارتی ابریشم، ادویه و سایر کالاهای را از چین بارگیری می‌کردند و پس از عبور از جنوب هندوستان وارد دریای سرخ شده و سپس به مدیترانه و دریای سیاه رسیده و کالاهای تجارتی را به امپراطوری بیزانس در مغرب زمین می‌رسانیدند. اما مداخلات ایران در این مسیر که بعضاً با اهرم جنگ همراه بود، مجدد تاجران را به فکر مسیری دیگر انداخت که آن مسیر؛ شبہ جزیره عربستان و راههای بیبانی و آبراهه دریای سرخ بود. انجام تجارت از این راه و در این سرزمین منجر به رونق تجارتی و اقتصادی آن کشور شد و آن را به یک مرکز تجارتی مهم در اوخر دوره ساسانی تبدیل گردانید.

- ۱- کبریشم، تاریخ ایران از آغاز تا اسلام، صص ۳۴۸-۳۵۰.
- ۲- دینوری، اخبار المطوال، صص ۵۹-۵۸.
- ۳- شعائیی، غرالاخبار الملوک فارس و سیرهم، ص ۳۰۹.
- ۴- بروکوبوس، جنگ‌های ایران و روم، ص ۴۸.
- ۵- کبریشم، تاریخ ایران از آغاز تا اسلام، ص ۳۵۵.
- ۶- مسعودی، مروج الذهب، ص ۱۴۰.
- ۷- ویسهوفر، ایرانیان، یونانیان و رومیان، ص ۲۲۵.
- ۸- طبری، تاریخ طبری، تاریخ الامم والملوک، صص ۵۹۸-۵۹۹.
- ۹- کریستنس، ایران در زمان ساسانیان، ص ۳۶۹.
- ۱۰- ویسهوفر، ایرانیان، یونانیان و رومیان، ص ۳۲۰.
- ۱۱- شعالیی، غرالاخبار الملوک فارس و سیرهم، ص ۲۴۴.
- ۱۲- پارشاطر، تاریخ ایران کسریج از سلوکیان با فروپاشی ساسانیان، ص ۲۵۰.
- ۱۳- شیخ نوری، تاریخ بیزانس، ص ۷۷.
- ۱۴- یعقوبی، تاریخ یعقوبی، ص ۲۱۱.
- ۱۵- بروکوبوس، جنگ‌های ایران و روم، ص ۲۲۳.
- ۱۶- شیخ نوری، تاریخ بیزانس، ص ۶۷.
- ۱۷- آمانوس، جنگ شاپور ذوالکناف با یولیانوس امپراتور روم، ص ۲۹۸.
- ۱۸- شعالیی، غرالاخبار الملوک فارس و سیرهم، ص ۴۲۴.
- ۱۹- شیخ نوری، تاریخ بیزانس، ص ۷۹.
- ۲۰- طبری، تاریخ طبری، تاریخ الامم والملوک، ص ۷۲۸.
- ۲۱- ذربایی، شاهنشاهی ساسانی، ص ۵۰.
- ۲۲- خادری قره بابا، تجارت ایران در دوره ساسانیان، ص ۳۵۳.
- ۲۳- نمیسی، تاریخ تمدن ایران ساسانی، ص ۳۷۵.
- ۲۴- مسکور، تاریخ میانو ساسانیان، ص ۲۱۹.
- ۲۵- ذان بیر، جاده ایریشم، صص ۹۵-۹۴.
- ۲۶- ویسهوفر، ایرانیان، یونانیان و رومیان، ص ۱۵۶.

27. "The Role of Iranian in the silk Road until End of the Sasanid period", pp. 12-10.Reza.

۲۸. گومبلف، ترکان ساسان و توران در نگاشته‌های تاریخی، (بیزنس پر پرد ایران)، صص ۸۷-۸۸.
۲۹. فرآی، جامعه و اقتصاد عصر ساسانی صص ۷۵-۷۸.
۳۰. نادری قره بابا، تجارت ایران در دوره ساسانیان، صص ۱۸۱-۱۷۹.
۳۱. ویسهره، ایرانیان، یونانیان و رومیان، ص ۲۳۶.
۳۲. امیلوس، چنگ شاپور ذوالاکاف نا یونیانوس امپراتور روم، صص ۲۷۷-۲۷۸.
۳۳. تکمیل، خلیج فارس، صص ۷۴-۷۲.
۳۴. همانجا.
۳۵. نولکه، تاریخ ایران و عرب‌ها در زمان ساسانیان، صص ۱۸۶-۱۸۸.
۳۶. اقبال آشتیانی، مطالعاتی در باب جزایر و جزایر و سواحل خلیج فارس، ص ۷۹.
۳۷. نادری قره بابا، تجارت ایران در دوره ساسانیان، صص ۱۸۰-۱۸۲.
۳۸. پیر بیل، تاریخ ایران از آغاز تا انقراض ساسانیان، ص ۲۵۵.
۳۹. اکائیاس، کتاب نواریخ، ص ۹۰.
۴۰. ابن خردادبه، المسالک و العمالک، ص ۱۱۷.
۴۱. فرآی، تاریخ سیاسی ایران در دوران ساسانیان، صص ۱۶۴-۱۶۶.

42. "The Role of Iranian in the silk Road until End of the Sasanid period", pp. 14-15..Reza.

منابع و مأخذ:

- آگاپاتوس، اسکولاستیکوس، (۱۳۸۶)، کتاب تواریخ، محمد معیادی، انتشارات علمی و فرهنگی، تهران، جلد دوم.
- امپانوس، مارسلینوس، (۱۳۸۰)، جنگ شایر دولاکاف با بولانوس امپراطور روم، ترجمه محمد صادق اتابکی، انتشارات اداره شودایی نظام، تهران.
- بن حردادبه، (۱۳۷۱)، مالک و ممالک، ترجمه سعید خاکرند، به صحیح ابرج افتخار، میراث مدل، تهران.
- اقبال اشنیان، عباس، (۱۳۸۴)، مطالعاتی در باب بحرین و جزایر و سواحل خلیج فارس، انتشارات اساطیر، تهران.
- بردکوبوس، (۱۳۸۲)، جنگ های ایران و روم، ترجمه محمد معیادی، انتشارات علمی و فرهنگی، تهران.
- پیرچا، حسن، (۱۳۸۵)، تاریخ ایران او اغاز بالفراز ساسانیان، انتشارات سیام، تهران.
- تکمیل همایون، ناصر، (۱۳۸۰)، خلیج فارس، انتشارات دفتر برونشاهی فرهنگی، تهران.
- تعالی، ابومصوّر عبدالملک بن محمدبن اسحاقیل، (۱۳۸۹)، غرالاخوار الملوك فارس و سیرهم، و براسمه هـ، روئیرگ، ترجمه محمد فضانی نشر نقره، تهران.
- دریانی، نوری، (۱۳۸۳)، شاهنشاهی ساسانی، ترجمه منطقی ثاقب فر، انتشارات ققوس، تهران.
- دیبوری، (۱۳۷۶)، اخسار الطوال، ترجمه محمود مهدوی دامغانی، نشر نی، تهران.
- دان پیر، داز و امیل مارتبه، بوهره، (۱۳۷۹)، جاده اوریشم، هرم عبدالله، انتشارات دورنه دان، تهران.
- شيخ نوری، محمد امیر، (۱۳۸۷)، تاریخ پیزانس، انتشارات پیام نور، تهران.
- طبری، ابو جعفر محمدبن جریر بن زید بن رسنم طبری، (۱۳۷۵)، تاریخ طبری، (تاریخ الامم و الملوك)، ترجمه ابوالقاسم پاینده، نشر اساطیر، تهران.
- فرانی، ریچارد نلسون، (۱۳۸۵)، جامعه و اقتصاد عصر ساسانی، حسین کیان زاده، انتشارات سخن، تهران.
- فرانی، ریچارد نلسون، (۱۳۷۳)، تاریخ سیاسی ایران در دوران ساسانیان، احسان پارشاطر، انتشارات سخن، تهران، جلد سوم.
- کریستنسن، ارنور، (۱۳۷۸)، ایران در زمان ساسانیان، رشید یاسینی، انتشارات صدای معاصر، تهران.

گومیلوف، ل. د. و دیگران، (۱۳۸۶): ترکان باستان و توران در نگاشته‌های تاریخی، ایزولس بر خدمت ایران، ترجمه سیروس ایزدی، انتشارات حاتم، تهران

گیرشمن، روم، (۱۳۹۰): تاریخ ایران از آغاز تا اسلام، محمد معین، انتشارات علمی فرهنگی، تهران.

مسعودی، علی بن حسین، (۱۲۵۶): مروج الذهب، نشر اساطیر، تهران، جلد دوم

مشکور، محمد جواد، (۱۳۷۶): تاریخ سیاسی ساسانیان، انتشارات دبی کتاب، تهران، جلد دوم

نادری فرهنگی، حسین، (۱۳۸۸): تجارت ایران در دوره ساسانیان، انتشارات حجاد دانشگاهی، تهران

نقیسی، سعید، (۱۳۸۳): تاریخ تعدد ایران ساسانی، انتشارات اساطیر، تهران

نوربخشی، حسین، (۱۳۸۲): بنادر ایران در خلیج فارس، انتشارات دفتر بیو-هشتم‌های فرهنگی، تهران

نوبلک، نکوده، (۱۳۵۸): تاریخ ایران و عرب‌ها در زمان ساسانیان، ترجمه عباس ذرباب، انتشارات علمی و فرهنگی، تهران

ویسهوفر، روزف، (۱۳۸۹): ایرانیان، یونانیان و رومیان، ترجمه جمشید ارجمند، انتشارات مروران، تهران

ویتر، انگلبرت و دیگران، بناته، (۱۳۸۶): روم و ایران دو قدرت جهانی در کشاورزی و هنر باستان، ترجمه کیکاووس جهان‌دایری، شرسخن، تهران

پارشاطر، احسان، (۱۳۷۳): تاریخ ایران کمربعد، از سلوکیان تا فروپاشی ساسانیان، ترجمه حسن ایوش، انتشارات امیر کبیر، تهران، جلد سوم، فصل اول

تعقوبی، احمدیان اسحاق، (۱۳۶۲): تاریخ تعقوبی، محمد ابراهیم آهنی، انتشارات علمی و فرهنگی، تهران

Reza, E. (1997): "The Role of Iranian in the silk Road until End of the Sasanid Period ", Second International Meeting on the Silk Road, Tehran , Vol. 2, pp:12-10 .